

ЛЕКЦІЯ НА ТЕМУ «СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ»¹

Колпаков В.К., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет
ResearcherID: E-7091-2016
ORCID ID: 0000-0002-8580-3261

План

1. Поняття стандартів доказування
2. Докази в адміністративному судочинстві
3. Доказування в адміністративному судочинстві

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005 р. № 35 (№№ 35–36, 37). Ст. 446. У редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.. ВВР. 2017. № 48. Ст. 436
2. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України; за заг. ред. І.Х. Темкіжева. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 718 с.
3. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. Заг. ред. О.М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 704 с.
4. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Харків : Фактор, 2011. 798 с.
5. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес України: теорія і практика : підручник. Київ : Дакор. 2020. 1346 с.
6. Калмикова Я.С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія. Харків : Фактор, 2014. 278 с.
7. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 128 с.

1. ПОНЯТТЯ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ

У повсякденному розумінні поняття «стандарт» (з англ. standard – зразок, норма) сприймається смисловим синонімом до таких понять, як «еталон», «модель», «шаблон», «зразок». Об'єктивовані² стандарти слугують для зв'язання з ними властивостей рівнозначних явищ із метою їх ідентифікації, тобто відповідності чи невідповідності стандартам.

У контексті нашої теми стандарти – це система принципів, правил, імперативних настанов, за якими має відбуватися процес доказування у сфері адміністративного судочинства.

Об'єктивація стандартів доказування здійснюється трьома способами.

По-перше, вони об'єктивуються в нормативних актах. Домінантним у їх системі є Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Саме він установлює стандарти щодо розуміння сутності поняття «докази» (ст. 72)³, їх належності (ст. 73), допустимості (ст. 74), достовірності (ст. 75), достатності (ст. 76), а також предмета доказування (ст. 73), звільнення від доказування (ст. 78) тощо.

¹ У тексті використані матеріали з робіт: Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес в Україні: теорія і практика : підручник. Київ: Дакор. 2020. 1346 с.; Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар. Заг. ред. А.Т. Комзюка. Київ : Прецедент : Істина, 2009. 823 с.; Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар. О.А. Банчук та ін. ; заг. ред. Р.О. Куйбіди : Центр політико-правових реформ. Київ : Юстініан, 2009. 976 с.; Адміністративний процес в Україні : навчальний посібник. А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко, Р.С. Мельник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

² Об'єктивація – придбання зовнішньої, об'єктивної форми існування.

³ Номера статей та їх частин подані за КАСУ в редакції 2017 р., якщо не вказано інше.

Крім КАСУ, можна вести мову про такі стандарти в нормах Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про запобігання корупції»⁴ (ст. 12, п. 10; ст. 20, ч. 2, п. 1-ї; ст. 67, ч. 1), де йдеться про визнання в судовому порядку нормативно-правових актів, затверджених із порушенням вимог цього Закону, незаконними; Закону України від 10 грудня 2015 року «Про державну службу»⁵ (ст. 11, ч. 4), де йдеться про звернення до суду в порядку захисту права на державну службу; Закону України від 2 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів»⁶.

По-друге, в рішеннях та інших матеріалах Касаційного адміністративного суду Верховного Суду. Це, наприклад, матеріали зразкових справ, матеріали проваджень судових палат, наукові висновки.

По-третє, в науково-дослідницьких матеріалах. Це, наприклад, науково-практичні коментарі Кодексу адміністративного судочинства, монографічні дослідження (Смокович М.І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і правовий аспекти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.; Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.; Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень : правові засади, підстави та форми : монографія. Київ : Прецедент, 2010. 475 с. та інші).

2. ДОКАЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Поняття доказів

Важливими системоутворювальними конструктами адміністративного судочинства є поняття «доказ» і «доказування». Поняття і перелік доказів, які передбачені в адміністративному процесі, закріплені у ст. ст. 72, 91, 94, 96, 99, 101. Поняття «докази» дає ст. 72. Відповідно до неї, доказами є будь-які дані, на підставі яких суд має встановити наявність або відсутність: 1) обставин, якими сторони (а так само інші особи, які беруть участь у справі) обґрунтовують свої вимоги та заперечення; 2) інших обставин, що мають значення для вирішення справи.

До інших можна віднести обставини, на які сторони чи інші особи, які беруть участь у справі, не посилаються, але які обов'язково, згідно із законом, повинні бути встановлені судом для того, щоб правильно вирішити справу. Це, наприклад, поважність причин пропущення стороною процесуального строку, причин неприбуття в судове засідання тощо.

Вимоги, яким мають відповідати докази

Докази, які оцінюються в адміністративній справі, мають відповідати вимогам, передбаченим КАСУ (ст. ст. 73–76). Відповідно до них, вони мають бути: а) належними (ст. 73); б) допустимими (ст. 74); в) достовірними (ст. 75); г) достатніми (ст. 76):

⁴ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. ВВР. 2014. № 49. Ст. 2056.

⁵ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. ВВР. 2016. № 4. Ст. 43.

⁶ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. ВВР. 2016. № 31, ст. 545.

а) належність доказів

Правило належності доказів передбачено ст. 73. Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування⁷. Це правило забезпечує усунення із судового розгляду доказів, які не мають значення для вирішення справи. Фактично «правило належності» є стандартом детермінації доказів, які підтверджують факти й обставини, що мають значення для вирішення справи.

Дійти висновку про те, що доказ містить інформацію щодо предмета доказування, суд може: а) при вирішенні клопотання про виклик свідка; б) під час витребування доказу; в) при приєднанні доказу до матеріалів справи тощо.

Обсяг належних доказів у справі може змінюватись у разі зміни позивачем фактичних підстав і предмета позову.

Таким чином, належність доказів – це спроможність фактичних даних містити інформацію щодо обставин, які входять до предмета доказування, а також слугувати аргументами в процесі встановлення об'єктивної істини. При цьому висновок про належність доказів остаточно робиться адміністративним судом;

б) допустимість доказів

Вимога допустимості доказів передбачена ст. 74 й полягає в такому: 1) адміністративний суд не бере до уваги докази, одержані з порушенням порядку, встановленого законом; 2) обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Із цих стандартів випливає, що недопустимими є докази, одержані з порушенням порядку, встановленого законом, а також такі, що походять з інших засобів доказування, ніж ті, що визначені законом.

Наприклад: інформація із запису телефонної розмови, який було зроблено без рішення суду; фото із зображенням особи в приватній обстановці, зроблене без її згоди (порушені норми матеріального права); показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ст. 91); показання свідка, якого не попереджено про відповідальність за завідомо неправдиві показання (ст. 92, ст. 212).

Таким чином, правила допустимості доказів слугують досягненню справедливості, об'єктивності та добросовісності в підтвердженні доказами обставин у справі;

в) достовірність доказів

Відповідно до ст. 75, достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи. Адміністративний суд не може покласти в основу свого рішення докази, достовірність яких викликає сумніви. Висновок суду про достовірність доказів міститься в мотивувальній частині судового рішення в справі й підтверджується матеріалами адміністративної справи (протоколом судового засідання; письмовими заявами й клопотаннями осіб, які беруть участь у справі; письмовими й речовими доказами; висновками експертів; аудіо- та відеозаписами);

г) достатність доказів

Достатність доказів означає, що у своїй сукупності вони повинні переконувати в наявності певної обставини. Вимога щодо достатності доказів регламентована ст. 76: «Достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування».

Висновок суду про відповідність доказів цим вимогам є результатом оцінки доказів. Відповідно до ст. 90, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням на підставі їх безпосереднього, всебічного, повного, об'єктивного дослідження. При цьому належність, допустимість, достовірність кожного доказу оцінюється окремо. У сукупності оцінюється: а) достатність і б) взаємний зв'язок доказів.

Класифікація (види) доказів

Кластер доказів в адміністративній справі формується з однією метою – створити сприятливі умови для встановлення істини. Компоненти такого кластера – конкретні докази – характеризуються численними особливостями й відмінностями. Як правило, вони суттєво різняться: а) правовою природою; б) формами зовнішнього вираження; в) доказовою силою; г) особливостями зв'язку із предметом доказування, д) джерелами походження, е) інформативністю.

Необхідність їх комплексного вивчення (без якого не є можливою об'єктивна оцінка обставин справи) зумовлює застосування в цьому процесі спеціальних науково-дослідницьких методів. Одним із них є систематизація шляхом класифікації.

Класифікація, чи поділ доказів на види, дозволяє: 1) сприймати їх сукупність як певну систему; 2) вичленити однопорядкові, пов'язані однією понятійною логікою групи доказів; 3) забезпечити правильну орієнтацію в їх масиві; 4) оптимізувати процес їх дослідження; 5) сформулювати неупереджені висновки; 6) в підсумку дійти об'єктивної оцінки.

Завдяки класифікаціям формулюють відповіді на такі запитання:

1) чи стосується доказ публічно-правового спору (визначається належність доказу до адміністративної справи)?

2) наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин публічно-правового спору?

3) з якого джерела походить доказ?

4) яким чином (у якій формі) доказ відтворений ззовні, у вигляді чого він представлений?

5) чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу?

Крім того, класифікація доказів допомагає правильно організувати процедури: а) їх збирання, б) уточнення властивостей, в) урахування відмінностей, г) інтегративних якостей і взаємозалежностей. Вона забезпечує правильне використання понять і термінів, усунення їх двозначності чи неоднозначності.

Класифікаційні стандарти моделюються в межах наукових досліджень і корелюються з практикою відповідними доктринами й концепціями⁸. Зважаючи на наведені обставини, уявляється доречним зупинитися на класифікації доказів за такими критеріями: 1) за зв'язком доказів з обставинами, що належить установити; 2) за способом формування відомостей про обставини; 3) за цілями доказування; 4) за джерелами одержання відомостей про обставини спору.

1. За зв'язком доказів з обставинами, що належить установити.

За зв'язком доказів з обставинами, що належить установити, розрізняють:

1) прями докази, що однозначно вказують на наявність чи відсутність певної обставини (наприклад висновок експерта чітко вказує на наявність статистичної помилки);

2) непрямі (опосередковані, побічні) – дозволяють зробити лише припущення про наявність чи відсутність тієї чи іншої обставини.

До непрямих належать докази, змістом яких є відомості про фрагментарні (вибіркові) факти, які до предмета доказування не входять, однак через свій об'єктивний зв'язок із ним дають підстави для висновку про наявність чи відсутність досліджуваного правового спору.

⁷ Предметом доказування (ч. 2 ст. 73) є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і встановлюються при ухваленні судового рішення.

⁸ Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія / В.К. Колпаков, В.В. Гордєєв. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 128 с.; Свиридов Ю.К. Судебное доказывание по делам, возникающим из публичных правоотношений. Общество: политика, экономика, право. 2011. № 3. С. 160–164; Махина С.Н. Теория доказывания и доказательств в административном судопроизводстве: становление и развитие. Вестник ВГУ. Серия: Право. 2015. № 4. С. 171–182.

Практичне значення такого поділу полягає в тому, що якщо обставина доводиться лише непрямыми доказами, то їх у сукупності має бути достатньо, щоб зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність обставини і відкинути всі інші припущення.

Однак в жодному разі не можна зверхньо ставитись до побічного характеру непрямих доказів, применшувати їх доказову силу, оскільки і прямі, і непрямі докази, якщо вони достовірні, дозволяють установити істину в справі. Обидва вказані види доказів у разі їх правильного застосування можуть слугувати надійним засобом досягнення цілі адміністративного судочинства.

2. За способом формування відомостей про обставини.

За процесом формування відомостей про обставини розрізняють:

1) первинні докази – першоджерела (наприклад показання свідка, який був очевидцем події);

2) похідні докази – ті, що відтворюють зміст іншого доказу (наприклад показання свідка, який не був безпосереднім очевидцем події, але одержав інформацію про неї від учасника цієї події, який помер до розгляду справи в суді; висновки експерта).

За можливості, обставини в справі повинні бути встановлені на підставі первинних доказів. На похідні докази доцільно посилається за відсутності первинних. Водночас похідні докази можна використовувати для перевірки первинних.

3. За цілями доказування.

За цілями доказування докази можна поділити на: 1) докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини; 2) такі, що спростовують основний доказ (контрдокази).

Наявність основного й протилежного доказу щодо певної обставини дає можливість зробити висновок, що принаймні один із них є неправдивим, тому вони потребують перевірки іншими доказами.

За відсутності такої можливості й за однакової переконливості основного й протилежного доказу суд може визнати недоведеною наявність чи відсутність обставини, що підтверджується основним доказом.

4. За джерелами одержання відомостей про обставини спору.

Залежно від джерела одержання відомостей про обставини публічно-правового спору докази можуть бути:

1) особистісними – це ті докази, які походять від конкретної особи (наприклад свідків). Так, показаннями свідка є повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи мають бути також допитані (ч. 1, 3 ст. 91);

2) речовими – докази, пов'язані з речами, об'єктами матеріального світу. Їх поділяють на: а) письмові; б) речові. Письмовими доказами є документи (крім електронних), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ч. 1 ст. 94). Речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якими властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 96 КАСУ);

3) онлайн-цифровими. Це докази що виявляються в інформації в онлайн-сховищах (хмарних сховищах даних – англ. Cloud storage). Це дані, які зберігаються на численних серверах в інтернет-мережі. Такі сервери надаються в користування клієнтам третьою стороною. Власникові інформації їх структура, кількість, фізичне і географічне розташування не відомі. Дані зберігаються й обробляються в так званій «хмарі». На думку клієнта (власника інформації), така «хмара» – один великий віртуальний сервер. Хмарними сховищами є такі інтернет-сервіси: Dropbox, OneDrive, Google Drive, iCloud, BOX тощо;

4), змішаними. Такими слід вважати докази, котрі одночасно поєднують ознаки різних видів доказів.

Змішаними доказами є, наприклад, висновок експерта, докази на електронних носіях, коли доказом одночасно є і сам носій, і інформація на ньому. Під такими носіями зазвичай розуміють карти пам'яті sim або flash, дискети, CD, DVD, BLU-Ray диски, жорсткі диски комп'ютера, магнітні стрічки та інші інформативні електронні пристрої.

3. ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Поняття доказування

Здійснення адміністративного судочинства на принципах змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі (ст. 2) зумовлює особливу роль інституту доказування щодо справедливого, неупередженого, своєчасного вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин.

Чинне законодавство не містить нормативно закріпленої дефініції поняття «доказування». Наслідком цього є наукова дискусія щодо спроб формулювання логічно бездоганних і юридично коректних термінологічних конструкцій.

Аналіз дослідницьких напрацювань із цього питання дає підстави вести мову про наявність різних підходів щодо шляхів його вирішення.

Так, на поглядах К.С. Юдельсона⁹, С.С. Алексєєва¹⁰, М.К. Треушнікова¹¹ сформувався розуміння, що судове доказування – це спосіб пізнання фактичних обставин справи.

За підходом М.І. Смоковича і В.М. Бевзенка, доказування – це встановлення істини шляхом перевірки доказів фактичних обставин адміністративної справи¹².

Висловлена думка про те, що доказування – це збирання та представлення суду інформації про юридичні обставини адміністративної справи для їх дослідження й подальшої оцінки¹³.

Предмет доказування

Важливим складником доказування є формування предмета доказування. Відповідно до ч. 2 ст. 73, предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи й підлягають установленню при ухваленні судового рішення.

Установлення предмета доказування відбувається за таким алгоритмом: 1) визначення вимог (предмета) позову; 2) визначення кола обставин, необхідних для рішення щодо вимог позову; 3) вилучення з цього кола обставин, які не потрібно доказувати (ст. 78).

Таким чином, предмет доказування – це сукупність обставин і фактів, із якими закон пов'язує можливість виникнення, зміни або припинення правових відносин між відповідними суб'єктами. Це те, що необхідно доказувати у форматі адміністративної справи.

Предмет доказування може змінюватися. Так, позивач має право змінити підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог. Сторони можуть досягнути примирення на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі (ст. 47). Однак не можуть змінюватись права

⁹ Юдельсон Карл Сергєевич (1904–1991) – один из основоположников науки гражданского процесса.

¹⁰ Алексєєв Сергєй Сергєевич (1924–2013) – специалист в области теории государства и права и гражданского права.

¹¹ Треушников Михаил Константинович (1938) – специалист в области гражданского судопроизводства.

¹² Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес в Україні: теорія і практика : підручник. Київ : Дакор. 2020. С. 903.

¹³ Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 26.

й обов'язки, визначені в ст. 44 «Права та обов'язки учасників справи».

Юридична кваліфікація фактичних обставин

Предмета доказування безпосередньо стосується юридична кваліфікація фактичних обставин. Її суттєва роль у діяльності з доказування впливає з нормативного закріплення обов'язковості зазначити в позовній заяві: а) зміст позовних вимог і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 4 ч. 5 ст. 160); б) зміст доказів, що підтверджують вказані обставини (п. 5 ч. 5 ст. 160); в) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору (п. 6 ч. 5 ст. 160); г) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви (п. 7 ч. 5 ст. 160).

Дослідження доказів

Домінантне значення в доказуванні належить дослідженню доказів. Воно полягає в безпосередньому сприйнятті й вивченні судом інформації про факти, що містяться в передбачених законом джерелах доказів. Дослідження доказів здійснюється під час судового розгляду справи. Ознайомлення зі змістом доказів поза процесом не має процесуального значення. Судове рішення є обґрунтованим, якщо його ухвалено судом на підставі повно та всебічно з'ясованих обставин, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ст. 242).

Докази, що не були предметом дослідження в судовому засіданні, не можуть бути покладені судом в основу ухваленого судового рішення (ст. 211).

Оцінка доказів

Дослідження доказів здійснюється з метою їх оцінки. Оцінка доказів – це аналітична діяльність суду щодо встановлення їх значущості у вирішенні справи.

У процесі діяльності з оцінки встановлюється: а) наявності зв'язків між доказами; б) їх ролі у встановленні істини; в) якісні й кількісні характеристики доказів; г) відповідність процесуальним вимогам; д) їх умотивованість тощо.

Безпосередньо за кожною справою оціночні умовиводи мають стосуватися: а) належності доказів; б) їх допустимості; в) достовірності; г) достатності.

Оцінку доказів суд проводить після судових дебатів за своїм внутрішнім переконанням. Спираючись на оцінку, суд мотивує відхилення або врахування кожного доказу чи групи доказів.

Суб'єкти доказування

Участь у формуванні предмета доказування беруть різні суб'єкти. За правилами, що встановлені нормами ст. 77 «Обов'язок доказування», кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення.

Крім сторін, докази мають право подавати й інші особи, які беруть участь у справі (ст. ст. 42, 72, 77).

Роль суду в доказуванні

Визначальна роль у доказуванні належить суду. Особливості його місії в доказуванні зумовлюються принципом офіційності. Суд не є пасивним спостерігачем за тим, що подають відповідні особи на обґрунтування своїх вимог. Він має повноваження: а) пропонувати сторонам надати докази; б) збирати докази з власної ініціативи (ст. 77 ч. 3); в) витребувати докази за клопотанням учасника справи (ст. 80 ч. 1); г) уповноважити на одержання доказів зацікавлену особу (ч. 5 ст. 80).

Презумпція вини суб'єкта владних повноважень

У сфері доказування особливий статус належить суб'єктам владних повноважень. В адміністративних справах щодо оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності встановлено презумпцію їх винуватості. Так, на такого суб'єкта покладено обов'язок довести правомірність свого рішення та спростувати твердження позивача про порушення його прав, свобод чи інтересів.

Це правило, по-перше, значно посилює позиції невідної особи, якій бракує правових знань, щоб само-

стійно довести справедливість своїх тверджень; по-друге, стимулює суб'єкта владних повноважень до додержання законності під час ухвалення рішень, вчинення інших дій чи допущення бездіяльності.

Засоби доказування

Дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність фактів, що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, встановлюються засобами доказування (ст. 72), а саме: 1) письмовими доказами (ст. 94 КАСУ); 2) речовими доказами (ст. 96 КАСУ); 3) електронними доказами (ст. 99 КАСУ); 4) висновками експертів (ст. ст. 101, 112 КАСУ); 5) показаннями свідків (ст. 91 КАСУ). Наведений перелік є вичерпним. Таким чином, жодні інші засоби доказування, не передбачені цим Кодексом, не можуть бути застосовані.

Засоби доказування характеризується специфічними рисами й розрізняються: за формою й змістом, процедурою подання, способом подання, способом зберігання, способом викладу.

Письмові докази (ст. 94)

Сутність письмових доказів як засобів доказування регулюються ст. ст. 94–95. Такими доказами є документи (крім електронних), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору (ч. 1 ст. 94). Закон регламентує: а) умови; б) особливості; в) форми подання письмових доказів до суду (ч. 2–8 ст. 94). По-перше, письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії (ч. 2 ст. 94). По-друге, учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, засвідчених електронним цифровим підписом, відповідно до Закону України від 05 жовтня 2017 року «Про електронні довірчі послуги»¹⁴. При цьому електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом (ч. 3 ст. 94). По-третє, копії документів вважаються засвідченими належним чином, якщо їх засвідчено в порядку, встановленому чинним законодавством (ч. 4 ст. 94)¹⁵.

Оригінали письмових доказів (до набрання судовим рішенням законної сили) повертаються особам, які їх подали: а) за їх клопотанням; б) якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. У справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу (ст. 95).

Речові докази

Сутність й особливості речових доказів як засобу доказування в адміністративній справі передбачені ст. ст. 96–98. Речовими доказами є предмети матеріального світу, які: а) своїм існуванням, б) якостями чи властивостями, в) місцезнаходженням, г) іншими ознаками – дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи (ст. 96).

Речові докази до набрання рішенням суду законної сили: а) зберігаються в матеріалах справи або б) за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду (ч. 1 ст. 97); в) зберігаються за місцем їх знаходження, якщо вони не можуть бути доставлені до суду.

Речові докази має бути докладно описано в протоколі з огляду і (за необхідності) сфотографовані або зафіксовані відеозаписом. Протоколи огляду та зображення речового доказу додаються до матеріалів справи (ч. 1 ст. 97).

Електронні докази

Електронними доказами як засобами доказування є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи. Це, наприклад, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні

¹⁴ Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст. 400.

¹⁵ Законодавством, яке встановлює порядок засвідчення копій документів, є: Закон України «Про нотаріат» (ст. 34), Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 9 ч. 1 ст. 20), Кодекс адміністративного судочинства України (ч. 5 ст. 94). Наприклад, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб засвідчення копій документів (п. 9 ч. 1 ст. 20 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

та голосові повідомлення, метадані¹⁶, бази даних та інша інформація в електронній формі.

Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема в інтернеті) (ч. 1 ст. 99).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом. Законом може бути визначено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу (ч. 2 ст. 99). Порядок подання й витребування електронного доказу регламентується ч. 3–5 ст. 99. Відповідно до неї:

– учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, засвідчених у порядку, визначеному законом. При цьому паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом;

– учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього (або іншої особи) оригіналу електронного доказу;

– якщо подано копію електронного доказу, то суд може витребувати оригінал доказу. Якщо виникає сумнів щодо відповідності копії оригіналу, то такий доказ не береться судом до уваги.

Висновки експертів

Відповідно до ст. 61 КАСУ, до учасників судового процесу належать: а) експерт; б) експерти з питань права. Їх висновки визнаються значущими джерелами відомостей на судовому розгляді справ.

Висновки експерта є одним із засобів установлення доказів (ч. 2 ст. 72). Експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями (ст. 68). Передбачено два варіанти набрання експертом статусу учасника судового процесу: а) експерт призначається судом; б) експерт залучається учасниками справи.

Його обов'язок – дати відповіді на поставлені йому питання у формі висновку. Висновок має бути: а) обґрунтованим; б) об'єктивним; в) письмовим.

Для суду висновок експерта не має заздалегідь установленної сили й оцінюється судом разом з іншими доказами (ст. 108) за правилами, встановленими ст. 90 «Оцінка доказів». Відхилення судом висновку експерта має бути мотивованим у судовому рішенні.

Відповідно до Інструкції Міністерства юстиції України «Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень»¹⁷ основними експертними є такі: військова, гемологічна, екологічна, економічна, експертиза у сфері інтелектуальної власності, інженерно-технічна, криміналістична, мистецтвознавча, психологічна, судово-ветеринарна, товарознавча.

Із метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), зокрема тих, що перебувають на стадії наукового розроблення.

Висновок експерта в галузі права

Статус експерта з питань права значно відрізняється від статусу експерта. Таким експертом може бути особа, яка, по-перше, має науковий ступінь; по-друге, є визнаним фахівцем у галузі права. Його висновок може стосуватися лише: а) застосування аналогії закону чи аналогії права; б) змісту норм іноземного права¹⁸.

¹⁶ Метадані – це дані про дані. Іншими словами, це інформація, яка використовується для опису даних, що містяться в чомусь на зразок вебсторінки, документа або файлу. Метадані – це коротке пояснення або короткий виклад того, чим є дані. Простий приклад метаданих для документа може містити набір такої інформації, як автор, розмір файлу, дата створення документа і ключові слова для опису документа. Метадані для музичного файлу можуть включати ім'я виконавця, альбом і рік його випуску. Для комп'ютерних файлів метадані можуть зберігатися в самому файлі або де-небудь ще, як у випадку з деякими книжковими файлами EPUB, які зберігають метадані до зв'язаних файлів «ANNOT».

¹⁷ Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р., № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

¹⁸ Згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою засто-

Крім того, висновок експерта в галузі права: 1) не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер; 2) не є обов'язковим для суду; 3) не може містити оцінки доказів; 4) указівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу; 5) не може зазначати переваги над іншими.

Загалом, регламентація інституту експерта в галузі права не видається досконалою й породжує деякі запитання.

По-перше, не є зрозумілим те, який науковий ступінь повинен бути в такої особи; по-друге, в якій галузі права експерт повинен мати науковий ступінь; по-третє, кого слід уважати «визнаним фахівцем у галузі права», чим вимірювати «визнаність» (кількістю публікацій, індексом цитувань, участю в судових справах, активністю в соцмережах, кількістю учнів тощо).

До того ж «визнаність» експерта одним учасником судового розгляду може не бути абсолютною для іншого, який має право оспорити допуск такої особи до судового процесу.

Щодо цього привертає увагу існування в закордонних судових системах таких інституцій, як «друзі суду» і генеральні адвокати¹⁹.

Показання свідків

Обставини й факти адміністративної справи можуть бути встановлені показаннями свідків. Свідок – це особа, яка безпосередньо сприймала (спостерігала) факти, події, обставини, які належать до предмета доказування, і може повідомити про них адміністративний суд.

Як свідок в адміністративній справі судом може бути викликана будь-яка особа, якій відомі обставини, що належить з'ясувати в справі (ч. 1 ст. 65). Окремо КАСУ встановлює, що в статусі свідка можуть бути допитані: а) сторони; б) треті особи; в) представники (ст. 93).

Показаннями свідка як засобу доказування притаманні такі сутнісні характеристики:

1) обов'язковою вимогою до показань свідка є необхідність указати джерело походження цих показань. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ч. 2 ст. 91);

2) показання свідка можуть бути: а) первісними, безпосередніми, тобто факти, події, обставини, отримані (сприйняті) свідком особисто. Показаннями свідка є повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи (ч. 1 ст. 91 КАСУ); б) вторинними, похідними, тобто факти, події, обставини отримані (сприйняті) свідком не особисто, а з іншого джерела;

3) показання свідка завжди мають суб'єктивний характер, оскільки залежать від його інтелектуальних здібностей, пам'яті, психоемоційного стану тощо.

Забезпечення доказів

Для забезпечення практичної реалізації принципу змагальності адміністративного процесу КАСУ передбачені права та обов'язки учасників справи щодо доказів.

По-перше, це право учасників справи: а) подавати докази; б) брати участь у дослідженні доказів; в) ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам (п. 2 ч. 3 ст. 44); по-друге, подавати наявні докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази (п. 4 ч. 5 ст. 44).

Утім існують ризики щодо втрати доказів чи ускладнення доступу до них. Із метою їх запобігання КАСУ запроваджено інститут забезпечення доказів. Він передбачає: 1) підстави та порядок забезпечення доказів (ст. 114); 2) способи забезпечення доказів (ст. 115); 3) розгляд заяви про забезпечення доказів (ст. 117).

Підстави та порядок забезпечення доказів

Підставою забезпечення доказів є заява учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача. Така заява може бути подана до суду як до, так і після подання позовної заяви.

сування, доктринаю у відповідній іноземній державі.

¹⁹ Іван Староста. Експерт з питань права: повноваження та обов'язки. Юридична Газета. №3 (709) від 11 лютого 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/ekspert-z-pitan-prava-povnovazhennya-ta-obovyazki.htm>

Докази забезпечуються адміністративним судом, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або ускладненим.

Способи забезпечення доказів

Ст. 115 КАСУ передбачено такі способи забезпечення доказів: а) допит свідків; б) призначення експертизи; в) витребування та огляд доказів, зокрема за місцем їх знаходження; г) заборона вчиняти певні дії щодо доказів та зобов'язанням учинити певні дії щодо доказів.

Розгляд заяви про забезпечення доказів

Заява про забезпечення доказів розглядається в судовому засіданні в загальному порядку, не пізніше п'яти днів із дня її надходження до суду.

Ухвала про забезпечення доказів (крім забезпечення доказів шляхом допиту свідків, призначення експертизи, огляду доказів) є виконавчим документом та виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Такими, на нашу думку, є базисні стандарти доказування в адміністративному судочинстві.